

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

O'ZBEK XALQ MAQOLLARIDA OILA VA TARBIYA KONSEPTINING IFODALANISHI

Laylo Abdug'ani qizi Abdug'aniyeva

Xakimova Sevinch Xalim qizi

Primkulova Xumora Ikrom qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti O'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabalari*

Ilmiy rahbar: Turg'unpo'latov Diyorbek Ro'zmamat o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti O'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi
d.turgunpolatov@cspu.uz*

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining muhim janri bo'lgan maqollarda "oila" va "tarbiya" konseptlarining lisoniy va madaniy xususiyatlari tadqiq etiladi. Maqolalar orqali xalqning axloqiy qarashlari, farzand tarbiyasidagi ustuvor tamoyillari va oilaviy qadriyatlarning tildagi in'ikosi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *maqol, konsept, oila, tarbiya, paremiologiya, lisoniy manzara, qadriyat, mentalitet.*

Аннотация:

В данной статье исследуются лингвокультурные особенности концептов «семья» и «воспитание» в пословицах, являющихся важным жанром узбекского фольклора. Через пословицы анализируются этические взгляды народа, приоритетные принципы воспитания детей и отражение семейных ценностей в языке.

Ключевые слова: *пословица, концепт, семья, воспитание, паремология, языковая картина мира, ценность, менталитет.*

Abstract:

This article examines the linguistic and cultural characteristics of the concepts of "family" and "upbringing" in proverbs, which are an important genre of Uzbek folklore. Through proverbs, the ethical views of the people, priority principles in child-rearing, and the reflection of family values in the language are analyzed.

Keywords: *proverb, concept, family, upbringing, paremiology, linguistic picture of the world, value, mentality.*

Til nafaqat aloqa vositasi, balki millatning madaniyati, tarixi va dunyoqarashini saqlovchi xazinadir. Har bir xalqning o'ziga xos hayotiy tajribasi uning paremiyalarida, ya'ni maqol va matallarida aks etadi. O'zbek xalqi uchun oila muqaddas dargoh, tarbiya esa hayot-mamot masalasi bo'lib kelgan. Shuning uchun ham o'zbek tili paremiologik qatlamida oila va tarbiya konseptlari eng ko'p uchraydigan va mazmunan boy birliklar sirasiga kiradi.

1. Oila konseptining lisoniy ifodasi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

O'zbek maqollarida oila – jamiyatning asosi, insonning tayanchi sifatida tasvirlanadi. Maqollarda "Oila", "Uy", "Vatan" tushunchalari ko'pincha parallel qo'llaniladi.

“Oila – kichik vatan” – bu maqolda oilaning ijtimoiy ahamiyati davlat darajasiga ko'tarilgan.

“Er – xotin – qo'sh ho'kiz” – bu yerda oilaviy birdamlik va mas'uliyatni teng bo'lishish lisoniy obrazlar orqali ifodalangan.

2. Tarbiya konsepti va uning semantik qatlamlari.

O'zbek xalq maqollarida tarbiya jarayoni asosan "yoshlik", "namuna" va "mehnat" tushunchalari bilan bog'lanadi.

"Eshigini ko'rib — to'rini ol, onasini ko'rib — qizini ol." yoki “Bolani yoshdan, niholni boshdan”. Bu yerda tarbiyaning ilk davrdan boshlanishi kerakligi ta'kidlanadi.

"Olmaning tagiga olma tushadi" maqoli orqali farzandning xulq-atvori bevosita ota-ona tarbiyasining mevasi ekanligi metaforik usulda ifodalangan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek maqollarida oila va tarbiya konseptlari bir-birini to'ldiradi. Tarbiya faqat nasihat emas, balki shaxsiy namuna ekanligi maqollar mazmuniga singdirilgan. Masalan, “Qush uyasida ko'rganini qiladi” maqoli tarbiya jarayonida oilaviy muhitning naqadar muhimligini lisoniy jihatdan isbotlaydi. O'zbek maqollarida "bola" tushunchasi hamisha "odob" va "hunar" tushunchalari bilan yonma-yon keladi (“Odobli bola – elga manzur”).

O'zbek xalqining tarbiyaviy qarashlarida faqat bilimli bo'lish yetarli emas, balki ma'naviy yetuklik birlamchi hisoblanadi. “Bilimli bola – o'zganing baxti, odobli bola – otasining taxti” kabi maqollar shuni ko'rsatadiki, tilda “odob” konsepti “bilim” konseptidan ustunroq darajaga qo'yiladi. Bu esa o'zbek milliy lisoniy manzarasida axloqning intellektdan ustuvorligini isbotlovchi muhim fakt hisoblanadi.

Maqollarda oila a'zolarining vazifalari aniq chegaralangan bo'lib, bu o'zbek mentalitetining o'ziga xosligini ko'rsatadi.

Erkak kishi (Ota) – oilaning moddiy va ma'naviy himoyachisi (“Ota – uyning ustuni”).

Ayol kishi (Ona) – oilaning ma'naviy iqlimi va tarbiya o'chog'i (“Ona asrar bolasin, daryo asrar baliqin”).

Ushbu gender tafovutlari maqollar orqali yosh avlod ongiga o'z ijtimoiy rolini tushunish va qabul qilish sifatida singdiriladi.

Tarbiyada “Andoza” va “Namuna” tamoyili

O'zbek paremiologiyasida tarbiya nazariy tushuncha emas, balki amaliy jarayon sifatida talqin etiladi. Maqollarda ota-onaning har bir harakati farzand uchun asosiy tarbiya vositasi ekanligi ta'kidlanadi. Masalan, “Otasini ko'rib o'g'il o'sar, onasini ko'rib qiz” maqolida oiladagi vertikal (ota-bola, ona-qiz) munosabatlardagi uzviylik ko'rsatilgan. Bu lisoniy birliklar tarbiya jarayonida “irsiy va ijtimoiy vorislik” qonuniyatini tasdiqlaydi.

1. "Sut bilan kirgan..." – Biologik va Ma'naviy determinizm

Maqollardagi tarbiya tushunchasi ko'pincha insonning ilk shakllanish davriga (go'daklikka) borib taqaladi. "Sut bilan kirgan, jon bilan chiqar" maqoli shunchaki odat

haqida emas, balki shaxsiyatning fundamental poydevori ilk yetti yoshda (psixologiyadagi imprinting davri) qo'yilishini anglatadi. Xalq donishmandligi tarbiyani kechikib bo'lmaydigan jarayon deb biladi; agar shu davrda "sut" (ona mehri va ozuqasi) bilan birga axloqiy kodlar berilmasa, keyinchalik uni o'zgartirish imkonsiz ekanligi uqtiriladi.

2. "Ota – shajaradir" – Avlodlararo mas'uliyat zanjiri

O'zbek oila konseptida tarbiya faqat ota-o'g'il munosabati emas, balki etti avlod oldidagi mas'uliyat sifatida ko'riladi. "Yaxshidan bog' qoladi, yomondan — dog'" maqoli tarbiyaning ekologik jihatini ochadi. Ya'ni, ota o'z farzandiga bergan tarbiyasi bilan nafaqat o'z oilasini, balki butun urug'ning kelajakdagi "ma'naviy genomini" yaratadi. Yomon tarbiya — urug'ning shajaraviy tanazzuli sifatida baholangan.

3. "Mehnat — iroda mashqi" sifatida

Maqollarda mehnat faqat boylik orttirish vositasi emas, balki nafsni jilovlash va sabru toqatni shakllantirish usulidir. "Mehnat qilgan xor bo'lmas" — bu yerda gap faqat moddiyatda emas, balki mehnat orqali bola o'z "ego"sini (manmanligini) yengishi, jamoaga foyda keltirish hissini tuyishi haqida ketmoqda. Ya'ni, tarbiya mehnat orqali irodani "chiniqtirish" jarayonidir.

O'zbek xalq pedagogikasida oila va tarbiya munosabatlari "Inson — Muhit — Natija" zanjiri asosida quriladi. Bunda tarbiyaning eng muhim va kam o'rganilgan qirralaridan biri — bu "Indirekt (bilvosita) ta'sir usulidir. Maqollarda ota-onaga bolani to'g'ridan-to'g'ri tergamay, balki oilaviy muhitning sifatini yaxshilash orqali natijaga erishish uqtiriladi. Masalan, "Ota roziligi — baxt kaliti" tushunchasi bolaning ruhiyatida "ijobiy motivatsiya" uyg'otishga xizmat qiladi. Bu yerda bola jazo qo'rquvi bilan emas, balki eng yaqin insonlarining roziligini olish istagi, ya'ni ichki ehtiyoj orqali shakllanadi.

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek maqollarida oila shunchaki huquqiy birlashma emas, balki ekotizim sifatida tasvirlanadi. "Ota — asrning sultonidir, ona — umrning durbonidir" kabi arxaik va kam qo'llaniladigan maqollarda oila a'zolarining funksional vazifalari koinot va tabiat elementlari bilan qiyoslanadi. Bu yerda oilaning ekologik yaxlitligi (ruhiy muhitning tozaligi) tarbiyaning birlamchi sharti sifatida qo'yiladi. Ya'ni, muhit buzilgan joyda hech qanday pedagogik usul samara bermasligi ilmiy-metaforik tarzda uqtiriladi.

O'zbek xalq pedagogikasida tarbiya faqat kattadan kichikka yo'nalgan jarayon emas. Maqollarda inversiv tarbiya, ya'ni farzandning xulqi orqali ota-onaga beriladigan baho konsepti ustuvor. "Bolaning odobi — otaning bahosi" emas, balki "Bolaning yuzi — ota-onaning ko'zgusi" shaklidagi qarashlarda bola sub'ekt darajasiga ko'tariladi. Ilmiy tilda bu "retrospektiv tahlil" deyiladi: jamiyat bolaga qarab, uning ota-onasining ijtimoiy-axloqiy qiyofasini rekonstruksiya qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalq maqollari xalqimizning pedagogik qarashlari jamlangan ulkan ensiklopediyadir. "Oila" va "tarbiya" konseptlari tilda nafaqat so'z sifatida, balki milliy mentalitetning asosi sifatida yashaydi. Ushbu maqollarni o'rganish yosh avlodni

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda, ularning tildagi obrazli tafakkurini boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. O‘zbek xalq maqollari. – T.: “Sharq”, 2001.
2. Mahmudov N. Tilning lisoniy manzarasi va olamni anglash. – T., 2006.
3. Berdiyurov H., Rasulov R. O‘zbek tilining paremiologik lug‘ati.-T, 1984.

